

БРАНЕЦЬ НЕВГАМОВНОЇ ПРИСТРАСТІ

Долю Івана Григоровича Рашевського (1849—1921) аж ніяк не можна вважати неприхильною до нього. У провінційному Чернігові II половини XIX ст. він був постаттю досить помітною. Дитинство і юнацькі роки майбутнього художника і громадського діяча пройшли в атмосфері пробудження національної свідомості, коли створювалися гуртки з вивчення історії, літератури, видавалися журнали. У Чернігові важливим осередком культурного життя були гімназії — чоловіча, а згодом новоутворена жіноча, де викладали поет-байкар Л. Глібов, письменник і поет М. Вербицький, навчалися Г. Успенський, І. Ясинський, Є. Хирякова, В. Варзар. З багатьма з них І. Г. Рашевського пов'язували тісні дружні стосунки, свідчення чому портрети В. Варзара (1879) та М. Вербицького (1902), дарчий напис Л. Глібова на збірці своїх байок. Активна, доброзичлива натура І. Г. Рашевського дозволила йому причислити до кола своїх друзів і знайомих І. Ю. Репіна, В. М. Васнецова, А. В. Прахова, С. Ф. Русову, яка писала у своїх спогадах:¹

«Потойбіч Червоного мосту жила урядова аристократія, і там були у нас свої люди. Іван Григорович Рашевський, губернаторський урядовець, був артистом в повному розумінні того слова: сам видатний маляр, він любив також музику і добре розумівся на ній. Жонатий із дочкою багатого власника Подольського, він мав прегарно влаштоване помешкання, де так аатишно і приємно було слухати гри на фортеп'яні. У нього збиралися завжди місцеві і приїжджі музиканти, він допоміг і нам влаштувати концерт М. Лисенка. Він умів виривати у губернатора дозволи на концерти, українські вистави, на громадську бібліотеку, і завжди заступався за всіх переслідуваних адміністрацією. Сам справжній аристократ, він як мистець, був улюбленцем місцевої аристократії, і його добре приймали у всіх «пампадурів». Дотепний, веселий, з усіма на «ти» був дуже милий товариш. До українства він ставився як до однієї з ідеалістичних мрій «Саші Ангела» та Шрага, а що сам він дуже любив їх особисто, то й допомагав українській справі, чим міг. його зусиллям завдячуємо заснуванню прекрасного музею Т. Г. Шевченка в Чернігові.

...Його картин чимало було на різних виставках. Дуже гарна картина «Чернігівські вали. Остання розбита гармата».²

Пожвавленню художнього життя в Києві у 1880—90-х роках сприяв В. М. Васнецов, який з групою художників працював над росписами Володимирського собору. За його ініціативою була об'єднана художня група «Южнорусский союз художников», в яку увійшли приїжджі художники — П. та О. Свідомські, В. О. Котарбінський, а також місцеві: С. І. Світославський, В. К. Менк, І. Г. Рашевський, В. М. Галімський, скульптор Г. Г. Лазовський, деякі здібні художники-аматори, як І. К. Гоняк.

У своїх спогадах про перебування В. М. Васнецова у Києві М. А. Прахов згадує: «Общую радость вызывал приезд из Чернигова (в Київ — С. Г.) Ивана Григорьевича Рашевского. Старый друг В. М. Васнецова, такой же деятельный и к другим людям доброжелательный, он принимал живое участие во всех хлопотах по устройству выставки».³

Про виставку у Києві 1892 року зберігся відгук невідомого автора, прихованого за монограмою Z. У цілому рецензія на виставку не дуже схвальна. Але автором окремо виділені роботи І. Г. Рашевського, які він вважає вдалими. І хоч ми не маємо відомостей про місцезнаходження цих робіт (дослідники вважають їх втраченими), відгук про них доцільно оприлюднити, щоб мати повнішу характеристику творчості І. Г. Рашевського.

«Решительно выдаются на выставке только три холста г. Рашевского: «Десна», «Doise far niente» (пруд в саду и лягушки, греющиеся на солнце) и «К экзамену». В пейзажах г. Рашевского есть несомненное чувство природы, чувствуется талантливость. Немного более искренности, правды в красках и того, что французы обозначают непереводаемым словом abandon — и в лице Рашевского мы будем иметь пейзажиста, выходящего из ряда. Его картина «К экзамену» задумана очень мило. Среди цветущего сада молодая девушка растянулась на скамейке, отбросивши прочь скучную книгу. Лицо ее разгорелось, и видно, что думы, не имеющие ничего общего с школьным миром, волнуют ее. Это выражение горячей молодости и дает интерес картине, и выгодно говорит о свободном вдохновении художника. По взгляду рутинны на подобную тему надо-бы изобразить благонравную гимназистку, да еще, пожалуй, в очках. Статуетка из воска того же автора «Поприщине» более чем прекрасная попытка, свидетельствующая разносторонность талантливой натуры художника.⁴

В конце концов за исключением прекрасной индивидуальности г. Рашевского выставка 1892 г. не дает ничего, что можно было бы записать в актив местному искусству. Но искренне следует желать, чтобы эти ежегодные выставки удержались, хотя покуда они остаются по большей части полем, ждущим своих делателей».⁵

Саме у той час було організовано Київське товариство художніх виставок, яке влаштувало виставки не тільки у Києві, а й в Одесі, в яких І. Г. Рашевський теж брав участь. З 1906 року він став членом Товариства петербурзьких художників, а почав виставлятися у Петербурзі набагато раніше. Є відомості про експонування на виставках картин на історичні та побутові теми. Більшість з них відомі лише по назвах: «Гетьман Мазепа», «Печера св. Феодосія Углицького в Чернігівському соборі», «Одарка», «Збирання сіна», «Один тому час, що батько в плахті (вкуп теці)», «Хліб насущний».⁶ Виставлялися також пейзажі, особливо багато картин було на тему полювання, великим любителем якого він був.

Розповідати землякам про І. Г. Рашевського-художника справа нелегка. По-перше, тому, що відомо про існування близько 140 живописних і 15 скульптурних творів,⁷ а маємо у фондах ЧХМ лише 12 живописних творів і одну скульптуру, художній рівень яких викликає суперечливі думки. У цьому немає нічого дивного, бо І. Г. Рашевський майже не мав професійної освіти. Він закінчив юридичний факультет Київського університету св. Володимира, працював за фахом, а його любов до образотворчого мистецтва і активна натура привели його до Петербурга, де він протягом 1874 року був вільним слухачем у пейзажному класі Л. Ф. Лагорію.

Сам він оцінював свою мистецьку творчість досить критично. У збірнику «Репін і Україна» опубліковано під 1899 роком листа І. Г. Рашевського до І. Ю. Рєпіна. Це видання вже стало бібліографічною рідкістю, тому наводжу текст повністю.

«Чернигов, 6 января 1889 г.»

Не посетуйте, многоуважаемый Илья Ефимович, за то, что я иногда утруждаю Вас неинтересным чтением, я знаю, что это занятие само

по себе скучное, и если, зная это, а также и то, что этика предписывает никому не делать неприятного, я все-таки пишу, значит тут орудует нечто более сильное, чем сознание обязанности; это более сильное есть несчастная страсть к искусству, страсть, от которой никак отделаться нельзя, как нельзя беременной самке отделаться от своего плода; оплодотворенный этой страстью может родить уродов, недоносков, может производить abortus-ы (непроизвольные), но родить вынужден, ибо насильственное вытравление плода тут невозможно, а это было бы для меня очень полезно. Не хочу предаваться самоунижению, но меня действительно страшно гнетет бессилие и беспомощность, в которой я нахожусь в своем захолустье. Я получил от Комитета выставки из Академии бланки и карточки и очень обрадовался, узнавши, каким путем можно помещать работы в Академии; в этом году привезу их сам, прилагаю с некоторых снимки; фотография собственная — неважная, но все-таки некоторое понятие дает.* Предлагаю приехать в Петербург 4 или 5 февраля, а если губернское земское собрание кончится раньше (я состою членом), то 1 февраля, и мне бы очень хотелось получить на несколько дней мастерскую в Академии, если это дело возможно и моя беспатентность не послужит этому препятствием, то научите, как это устроить; моя просьба только в том случае имеет место, если она не является просьбой экстраординарной, которая может быть удовлетворена только не в пример прочим; я на это и рассчитывать не имею оснований, а даже если бы имел их, не просил бы. Я Вам очень, очень благодарен, а за что, скажу при свидании, длинно писать. Ваш И. Г. Рашевский».

І. Г. Рашевський пробував себе майже в усіх жанрах живопису і навіть у скульптурі. У портретному жанрі художник працював досить багато. Перелік портретованих свідчить про те, що він свідомо створював портретну галерею сучасників — діячів науки і культури, пов'язаних з Чернігівщиною. Перший з відомих портретів — датований 1879 роком портрет В. Є. Варзара, чернігівського статистика, одруженого з сестрою І. Г. Рашевського, й досі зберігається в родині Варзарів, і знайомий дослідникам лише із фотографій.

Портрет В. Калиновського — музиканта-скрипаля (зберігається в ЧХМ) — можна вважати одним з найкращих з відомих портретних творів І. Г. Рашевського. Він найбільш вдалий за композицією, відзначається ретельністю письма, у ньому відчувається намагання передати тонку одухотвореність творчої людини.

Портрет М. Вербицького (1902 р.) — чернігівського поета і письменника (зберігається в ЧІМ) — органічно входить до галереї сучасників. Художник зобразив поета в зручній домашній обстановці з улюбленцем — рудим ірландським сеттером. (Іі це, мабуть, не випадково, бо ще С. Ф. Русова згадувала про життя чернігівської інтелігенції таке: «В приватному житті ці люди були веселі і чесні. Всі вони були завзяті мисливці; не можна було уявити правдивого чернігівця без жовтого сеттера. Вони любили гуртками їздити на болото Замглай, правдиве царство дикого птаства і звіря. Або човном по Десні їздили на левади, варили кашу і при вогні та повній чарці вина розказували собі мисливські пригоди»).

Відомі з переліку в каталогах виставок та спогадів портрети піаністки Н. Калиновської, Євгена Богословського, музикознавця та піаніста, декабриста С. Волконського, похованого в с. Вороньках Чернігівської області, гіпсовий портрет відомого чернігівського історика, автора «Родословної книги Чернігівського дворянства» Г. Милорадовича,

* В 1899 г. И. Г. Рашевский принимал участие в Весенней выставке АХ в Петербурге и экспонировал там 3 картины: «Сорвалось», «Кустарь», «Бывалый».

потомка знаменитого дворянського роду І. Я. Дуніна-Борковського. Виконував І. Г. Рашевський багато портретів своїх рідних, друзів. Портрети, що зараз зберігаються у ЧХМ, за винятком портрета скрипача В. Калиновського, не можна вважати творчими. Скоріше за все, вони виконані за фотознімками, позначені одноманітністю композиції (незмінний поворот три чверті ліворуч), невиразні за живописними якостями. Недатований «Портрет жінки» та «Портрет старого» 1895 р. були передані ЧХМ у 1958 р. П. І. Рашевським (вірогідно, родичем художника). З його слів, на портретах зображені батько і мати дружини І. Г. Рашевського — Т. М. Рашевської. «Портрет невідомої» передала ЧХМ у 1967 р. З. В. Петуць.

До кінця 1970-х років про Рашевського-пейзажиста не можна було сказати нічого, бо ми не мали його пейзажних творів. Про існування картини «Німі свідки гетьманської слави. Чернігівський Вал» (про яку згадувала С. Ф. Русова — С. Г.) ми дізналися від І. В. Варзар. Під час перебування у Чернігові в 1978 році вона розповіла, що має в Ленінграді портрет свого діда — В. Є. Варзара роботи І. Г. Рашевського, а в Москві у її брата є велика робота з чернігівським пейзажем з гарматами. Під час листування з В. Д. Варзаром з'ясувалося, що цей пейзаж тимчасово зберігається в Пензенській картинній галереї. Власник погодився передати пейзаж музею і, нарешті, ми його отримали.

Ми побачили великий краєвид: з висоти Валу відкрилася долина, за нею під вечірнім небом срібною стрічкою виблискувала Десна. На першому плані, на узгірці — гармата без лафета, кінський череп.

З урахуванням всіх вад, що знаходило прискіпливе око мистецтвознавця, картина, між тим, несла в собі художній образ, замислений автором: погляд людини сьогодення у минуле, те, що вона бачить в ньому своїм духовним зором. Самій картині вже понад сто років, вона вже сама — історія, в якій відтворилися більш далекі часи. Завдяки їй ми зрозуміли і художника — людину небайдужу, захоплену, закохану у рідний край. Пізніше музей придбав у В. Д. Варзара ще два пейзажі І. Г. Рашевського — «Погост» і «Старий млин», які у доборі простого, непоказного мотиву тяжіють до традицій передвижників.

У тих же традиціях виконано картину «Хліб насущний» (ЧХМ). Вже у назві відчувається намагання піднятися до узагальнень у вирішенні споконвічної теми людської праці. Мабуть тому, вибрано лаконічний сюжет: третину великого полотна займає невиразно-сіре хмарне небо, а дві третини — пожухла стерня та рілля. У центрі дві робочі коняки, запряжені у плуг. Поряд сидить селянин у кобеняку і капелюсі, перед ним кошик з харчами.

Але творчих можливостей автора виявилось недостатньо, щоб побутовий мотив підняти до узагальнення, до створення образу Оратая, який він прагнув змалювати.

Монохромний охристо-сірий колорит викликає лише відчуття монотонності і сірості життя.

Про придбання музеєм величного живописного твору «Серпень» хочеться розповісти окремо. Одного морозного грудневого ранку 1980 року до музею зателефонував А. А. Карнабід і схвильовано розповів, що по вул. Леніна, 72 зносять будинок, де колись жив відомий в Чернігові лікар Дехан. У будинку залишилася нікому не потрібна робота І. Г. Рашевського. Йду туди, і серед руїн знаходимо картину у жахливому стані. На невеличкому полотні зображено веранду на тлі плодородного саду. У кутку веранди сидить рум'яна дівчина в українському вбранні, на столі яблука. Цікаво, що картину було написано в тому самому домі, де її було і знайдено. Вже немає тієї дівчини, немає того

саду (на його місці готель «Градецький»), але є неவிбаглива картина, де збережена мить людського життя, яку нам подарував від щирого серця І. Г. Рашевський.

Зрозуміло, що, маючи перед собою таку невелику кількість творів, не можна до кінця оцінити значення І. Г. Рашевського як художника.

Ретельно вивчаючи те, що збереглося, можна сказати, що І. Г. Рашевський був художником-любителем, не без здібностей, але спітети «великий», «визначний», до яких останнім часом стали вдаватися деякі дослідники, тут недоречні.

Переконана в тому, що об'єктивна оцінка набагато корисніша від дифірамбів. І без них постать І. Г. Рашевського як громадського діяча II пол. XIX — поч. XX ст. — є значною.

Джерела та література, примітки:

1. Софія Русова. Мої спомини. — К., 1996. — С. 46.
2. Вірогідно, мається на увазі картина І. Г. Рашевського «Німі свідки гетьманської слави. Чернігівський Вал. Вид на р. Десна», яка нині зберігається у фондах ЧХМ.
3. В. М. Васнецов. Мир художника. — М., 1987. — С. 311.
4. Статуетка І. Г. Рашевського «Поприщін» нині зберігається у приватній колекції.
5. Киевская старина. — 1892. — Февраль. — С. 331.
6. Картина «Хліб насущний» зберігається у ЧМ ім. В. В. Тарновського.
7. Більшість творів І. Г. Рашевського загинула у Чернігові під час Великої Вітчизняної війни.

